

ETO: 811.511.141

81'232

81'354

DOI: 10.19090/hk.2022.4.100-107

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

KOZMÁCS István–VANČO Ildikó

Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Kara

Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet

Nyitra, Szlovákia

ikozmacs@ukf.sk

ivanco@ukf.sk

A HELYESÍRÁS ELSAJÁTÍTÁSA ÉS A KIEJTÉS SZERINTI ÍRÁSMÓD PROBLÉMÁI

Acquiring skills in orthography and the problems of writing
according to pronunciation

Usvajanje pravopisa i problemi načela pisanja prema izgovoru

A nyelvek ortográfiája a felszíni (shallow) vagy mély (deep) kategóriák mentén helyezhető el (Frost–Katz–Bentin 1987). A magyar helyesírás egyik alapelve a kiejtés szerinti írásmód, így úgy tűnhet, a helyes írás nem okoz különösebb problémát a tanulóknak. A mély kategóriába tartozik például, hogy az értelmileg összetartozó elemeket, mint az igekötők és segédigék, egy prozódiai egységnek ejtjük, míg az írásban különírjuk őket. A helyesírás tanításakor az a cél, hogy a tanuló a mély helyesírású elemeket is hibátlanul rögzítse és a külső algoritmus szintjéről – a tudatosítás szintjéről – a belső algoritmus szintjére – készségszintre – jusson el. Jelen írás egy, az általános iskolák felső tagozatára járó tanulók számára évente megrendezett országos helyesírási verseny 5. osztályos tanulói (N = 3340) alapján vizsgálja meg, hogy mennyire eredményesek a tanulók egyes mély helyesírási struktúrák elsajátításában. *Kulcsszavak:* helyesírás, kategorizáció, Simonyi helyesírási verseny

A magyar helyesírás négy alapelve közül a kiejtés szerinti írásmód szerinti helyesírás tűnik a legkevésbé problémásnak. A nyelvek ortográfiája a felszíni (shallow) vagy mély (deep) kategóriák mentén helyezhető el (Frost–Katz–Bentin 1987).¹ A magyar helyesírás a mély kategóriába tartozik, az értelmileg

¹ Felszíni helyesírású nyelvek azok a nyelvek, amelyeknek a helyesírása elsősorban a kiejtésen alapul. A mély helyesírású nyelvek esetében a helyesírás és kiejtés között nincs szoros kapcsolat.

összetartozó elemeket, mint az igekötők és segédigék, egy prozódiai egységnek ejtjük, míg az írásban különírjuk őket. A következőkben amellet érvelünk a Simonyi helyesírási verseny eredményei alapján, hogy ennek az alapelvnek az alkalmazása is problémákat okozhat és fontos, hogy a helyesírás elsajátíttatása során a helyesírás oktatása mellett egyéb fontos célokat is megvalósítsunk.

A magyar helyesírás négy alapelve 1) a kiejtés elve, 2) a szóelemzés elve, 3) a hagyomány elve, 4) az egyszerűsítés elve (MHSz. 2015; Vladár 2017).

Elsőként arra kell figyelmet fordítanunk, hogy a kiejtés elve mind a szóelemzés, mind a hagyomány elvével ütközik. A szóelemzés elvének alkalmazása a *-t* és *-d* végű felszólító módú igék esetében ellentmondásos. A *-d* végű igék esetében a standard megoldásban a *-dj-* hangkapcsolat mind a kijelentő, mind a felszólító módban [-ggy-] hangként realizálódik, miközben a helyesírás szerint mindkét esetben *-dj-* írandó:

- (1) *Ti is tudjátok, hogy ez így jó.*
- (2) *Ti is tudjátok meg!*

A *-t* végű igék esetében a kijelentő módú alak *-Vtj-* vagy *-Ctj-* írásképpű, és [*tty*], illetve [*Cty*] kiejtéssel realizálódik a beszédben (3), addig a felszólító mód esetében a *-Vt* végű igéknél a *-tj-* hangkapcsolat kiejtése [-ss-], ami ebben az esetben megegyezik a kiejtéssel (4), míg a *-VC-* végű² igék esetében az írásképp *-Vts-*, ami nem egyezik meg a kiejtéssel [-cs-] (5) (erről pl. Siptár-Törkenczy 2000, 177).

- (3) *Ti is lefutjátok ezt a távot?*
- (4) *Ti is fussátok le ezt a távot!*
- (5) *Bontsa ki a csomagot, legyen szíves!*

Azoknak a beszélőknek a számára, akik vernakulárisuk szabályai szerint a *-t* végű igék esetében a *-d* végű igékkel megegyező módon, azaz egy szabály szerint hozzák létre beszédben a *-tj-* hangkapcsolatokat, problémát okoz a helyes alak kiválasztása az írás során.

A hagyomány elve elsősorban azon szavak helyesírása során okoz problémát, amelyek eredetileg /ly/ fonémát tartalmaztak, amit a helyesírás is rögzített. Azonban a mai beszélők számára csak a /j/ fonéma létezik, kiejtésük is ennek megfelelően /gója/. Ezeket a szavakat azonban a hagyomány elve szerint kell írni, s ez ellentétes a kiejtés elvével. Fel lehet vetni, hogy a Kossuth stb. nevek is a hagyomány elve szerint íródnak, s ezek is problémát okoznak a helyesírás-

² Történetileg az *-it* végű igék is eredetileg *-CT-* végűek, ezért az esetükben az írásképp hosszú Mgh+ts, a kiejtés pedig *-ccs-*.

ban. Azonban a történelmi nevek esetében a probléma nem a fonématudatossággal van összefüggésben, ami nyelvi kérdés, hanem történelmi ismeretekkel, s ez nem nyelvi kérdés.

A Simonyi Zsigmond Helyesírási Verseny 2021. évi tavaszi fordulója természetesen mind a négy helyesírási elv alkalmazására vonatkozóan tartalmazott feladatokat. Az alábbiakban egy példatípus bemutatásával kívánjuk igazolni, hogy a kiejtés elve milyen gondokat okoz a helyesírás tanítása során olyan esetben, mely látszólag nem tartozik a fentiekben bemutatott típusproblémákhoz.

A következőkben az 5. osztályos feladatok közül az igekötők helyesíráásával kapcsolatos feladatokat és azok megoldásait ismertetjük, a kiejtés elvét szem előtt tartva.

A magyar igékhez elváló igekötők kapcsolódnak. A helyesírás szerint a közvetlenül az ige elé kerülő igekötőt egybeírjuk az igével (6), minden más esetben különírást alkalmazunk. Az igekötő az ige mögé kerül minden esetben a neutrális tagadó mondatokban (6), illetve az igekötő és az ige közé szó, sőt szavak is kerülhetnek (7) (Koopman–Szabolcsi 2000, 11 és tovább).

(6) *Péter bement.*

Peter in went-3sg.

‘Peter went in.’

(7) *Péter nem ment be.*

Peter not went-sg3 in.

‘Peter didn’t go in.’

(8) *Péter be akar menni.*

Peter in want-sg3 go.

Peter wants to go in.

A helyesírási probléma tehát az, hogy mikor kell az igekötőt egybeírni az igével. Erre a problémára – amelyet a diákok az írástanulás kezdetétől ismernek – két feladat szerepelt a versenyfeladatok között.

Az egyik feladatban el kellett dönteni, hogy az igekötőt és az igt az adott mondatban egybe- vagy különírjuk a helyesírás szabályai szerint. A diák a mondatok mögött lenyíló ablakban választhatta az írásmódra vonatkozó számot: az **1** az egybeírást, a **2** a különírást jelentette.

A feladatban szereplő mondatok és a helyes válasz kódja:

(9) *A manó meg tudta javítani a faliórát.*

‘The elf was able to repair the wall clock.’

2

- (10) *A manó meg tudta a titkot.*
 ‘The elf knew the secret.’ 1
- (11) *A törpék nem akarták el végezni a házimunkát.*
 ‘The dwarves did not want to do the housework.’ 1
- (12) *A törpék el akarták végezni az elmaradt feladataikat.*
 ‘The dwarves wanted to do their leftover tasks.’ 2

Összesen 1377 diák (41,19%) adott mind a négy esetben helyes választ. Ezzel ez a feladat a hetedik legeredményesebben megoldott feladat volt a tizenhétből. Az alábbi táblázat a megszerzett pontszámok alapján mutatja be az eredményeket:

Jó megoldás	Diákok száma	%
4 (max.)	1377	41,19
3	533	15,94
2	874	26,14
1	263	7,86
0	83	2,48
Nem válaszolt	3	0,08

1. táblázat

Az alábbi táblázat azokat az eredményeket mutatja be, ahol legalább egy hibás válasz született.

Helytelen megoldás	N	A	B	C	D
		Prefix Aux Verb	Prefix+Verb	Prefix+Verb	Prefix Aux Verb
1	533	288 (54%)	533 (100%)	416 (78%)	249 (47%)
2	874	479 (54%)	685 (78%)	645 (74%)	361 (41%)
3	263	31 (12%)	230 (87%)	2 (0,7%)	0
1 vagy 2 helytelen válasz	1407		736 (52%)		
		meg tudta javítani	megtudta a titkot	nem akarták elvégezni	el akarták végezni

2. táblázat

Megállapítható, hogy a legalább 1 helytelen választ adók közül a diákok legeredményesebbek a Prefix+Verb (*megtudta a titkot; elvégezni*) egybeírásának megítélésében voltak (B és C oszlopok). Közülük 736 olyan diák van, akik mind a két esetben helyes választ adtak.

A legkevésbé eredményesek a Prefix Aux Verb konstrukció megítélésében (A és D oszlop; *meg tudta javítani, el akarták végezni*). Mindössze 75 fő (5%) tudta mindkét Prefix Aux Verb szerkezet helyesírását jól megítélni. Ennek két oka lehet. Az egyik, hogy az A és B példák esetében az Aux egy tartalmas igével esik egybe. A magyar *tud₁* ige jelentése 'vmilyen ismeretnek birtokában van', a *tud₂* ige jelentése pedig 'képes vmit megtenni v. elviselni'. A *tud* igét tartalmazó mondatok helyes írásmódjának megítéléséhez nem helyesírási, hanem szövegértési tudásra, a mondatok megértésére van szükség. A két magyar *tud* ige különbsége ugyanis kettős. A 'valamilyen ismeretnek a birtokában van' jelentésű *tud₁* vonzatszerkezete nem tartalmaz Inf igealakokat, míg a 'képes vmit megtenni v. elviselni' jelentésű *tud₂* egyetlen vonzata az Inf. A másik különbség, hogy csak a 'vmilyen ismeretnek birtokában van' jelentésű *tud₁* ige kapcsolódhat össze igekötővel: *megtud, letud, betud*. A feladatban szereplő másik Aux (*akar* 'szándékozik, készül v. kész vmit tenni') sosem kap igekötőt. A téves egybeírás valószínű oka az lehet azonban, hogy a Prefix+Verb – függetlenül annak jelentésétől és vonzatszerkezetétől – egy hangsúly alá esik és az egyhangsúlyúság összekapcsolódik az egybeírással. A kiejtésben a Prefix Aux Verb konstrukcióra is egy hangsúly esik (sőt az Inf alakú szó még külön mellékhangsúlyt is kaphat), ezért a diákok az egybeírás mellett döntenek annak ellenére, hogy az Aux sosem látható el Prefixszel.

A másik Prefix Verb helyesírására vonatkozó feladat eredményei azt támasztják alá, hogy a helyesírás tanítása során az igekötők helyesírása esetében sem elsősorban maga a helyesírási probléma okozza a gondot. Ebben a feladatban 3 megadott konstrukcióhoz kellett kiválasztani az egyes konstrukciók struktúrájának megfelelő, összesen 6 elemet tartalmazó listából (a 6 választható konstrukciót, amelyekből a megfelelőt választani kellett, a 4. táblázat tartalmazza). A három megadott igekötős konstrukció:

(13) *el fog szaladni*
Prefix Aux Verb

14) *kikapcsol*
Prefix+Verb

(15) *dobja vissza*
Verb Prefix

A konstrukciók párosításának eredménye:

Eredmény	N=3343	%
3 sikeres	1717	51,3
2 sikeres	934	27,9
1 sikeres	482	14,4
0 sikeres	132	3,9
nem adott választ	76	2,3

3. táblázat

Ezt a feladatot oldották meg ötödikként legtöbben helyesen, és ez volt az a feladat, amelyik ötödik helyezett lett a nem válaszolók számát tekintve is.

A legalább egy hibás párosítást elkövető diákok a következőképpen párosították a konstrukciókat:

Választható konstrukciók	<i>el fog szaladni</i> <i>Prefix Aux Verb</i>	<i>kikapcsol</i> <i>Prefix+Verb</i>	<i>dobja vissza</i> <i>Verb Prefix</i>
ki akar menni	–	25	19
elesik	53	–	40
ébredjen fel	13	46	–
<i>kaparni fog</i> Verb AuxFut	190	7	469
<i>kiabál</i> Verb	6	775	90
<i>nem akar telefonálni</i> Neg Aux Verb	336	172	14

Bold&Italic: megadott konstrukciók; bold: jó válaszok, italic: helytelen válaszok

4. táblázat

Azt láthatjuk, hogy a feladat megoldása során valójában nem is helyesírási, hanem kategorizálási problémák merültek fel, ugyanis a 6 választható konstrukció közül 3 nem is tartalmazott igekötőt. A hibázók közül a legtöbben Prefix Aux Verb konstrukcióra emlékeztek, igekötőt nem, hanem tagadószót tartalmazó Neg Aux Verb szerkezetet választottak páruul (*el fog szaladni* --- *nem akar telefonálni*), annak ellenére, hogy az eredeti konstrukció állító, míg a tévesen kiválasztott negatív jelentésű mondat. Hasonlóképpen a Verb Prefix konstrukcióval a Verb AuxFut konstrukciót párosították a hibázók közül a legtöbben.

Tették ezt annak ellenére, hogy a Verb Prefixes szerkezetben az ige Finit, míg a Verb AuxFut szerkezetben Infinit alakú. A Prefix+Verb párjaként választott Verb azért szerepelhet a legtöbbet választott elemként, mert hangtani felépítésében tartalmaz egy *ki-* elemet, ami hangzásában megegyezik a *ki* Prefixszel, miközben a *kiabál* ige nem tagolható Prefix+Verbként.

Azt láthatjuk tehát, hogy valójában nem a helyesírás nem ismerete az oka a tévesztésnek, hanem a rossz kategorizáció, a feladatban megadott elemek jelentésének elégtelen azonosítása.

Összefoglalás

A digitális térben lebonyolított verseny adatainak feldolgozásának eredménye igazolja, hogy egyrészt a kiejtés elve szerinti írásmód az igekötős igék esetében zavart okoz. A kiejtés elve szerint írók hibáznak, amikor az igekötőt olyan finit igével kapcsolják össze, amelyek nem is kaphatnak igekötőt. A másik bemutatott feladat azt támasztja alá, hogy valószínűleg az igekötős igék helyesírásával kapcsolatos feladatok megoldásának eredményességét befolyásolta az is, hogy a feladatmegoldók milyen mértékben azonosították a problémát. Azt láthattuk, hogy valójában egyik feladat esetében sem helyesírási problémával van dolgunk.

Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy a helyesírás tanítása során is különös figyelmet kell fordítanunk a szövegértés és különösen a strukturált gondolkodás fejlesztésére.

Irodalom

- Antalné Szabó Ágnes. 2001. *Írás – kultúra – felelősség*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- ÉrtSz. *A magyar nyelv értelmező szótára*. <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/elolap.php> (2022. febr. 9.)
- Frost, Ram – Katz, Leonard – Bentin, Shlomo. 1987. *Strategies for visual word recognition and orthographic depth: A multilingual comparison*. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 13, 104–114. doi:10.1037/0096-1523.13.1.104. http://cel.huji.ac.il/publications/pdfs/1987_frost_et_al.pdf (2022. febr. 9.)
- Koopman, Hilda – Szabolcsi, Anna. 2000. *Verbal Complexes*. Cambridge: MIT Press.
- MHSz. 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. 12. kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://helyesiras.mta.hu/helyesiras/default/akh> (2022. febr. 9.)
- Orosz Sándor. 1974. *A helyesírás fejlődése az általános iskola 5. osztályától a középiskola IV. osztályáig*. Budapest: Tankönyvkiadó.

- Siptár, Péter – Törkenczy, Miklós. 2000. *The Phonology of Hungarian, The Phonology of the World's Languages*. Oxford: Oxford University Press.
- Vladár Zsuzsa. 2017. Nyelvészeti ideológiák a szóelemző helyesírás mögött. In Kuotny, Ilona – Kinga Piotrowiak-Junkiért – Pawel Kornatowski – Németh, Szabolcs (eds.). *A hungarológia ma: nyelvészet, kultúra és oktatás. Bibliotheca Hungarica V.* 7–48. Poznan: Wydawnictwo Rys.

ACQUIRING SKILLS IN ORTOGRAPHY AND THE PROBLEMS OF WRITING ACCORDING TO PRONUNCIATION

The orthography of languages can be categorised as shallow or deep (Frost-Katz-Bentin 1987). One of the basic principles of Hungarian orthography is to write according to pronunciation, so it would seem that correct spelling does not cause any particular problem for the students. For example, related elements that are interpreted together, such as verbs and auxiliary verbs, are pronounced as one unit in speech, but they are written separately. The goal of teaching orthography is for the learner to absorb the units of the “deep category” without error and to bring them from the level of the external algorithm – the level of awareness – to the level of the internal algorithm – the level of skill. The present paper uses a national spelling competition for upper primary school students (N = 3340), held annually in the 5th grade, to investigate the extent to which students are successful in mastering certain deep spelling structures.

Keywords: orthography, categorisation, Simonyi Spelling Competition

USVAJANJE PRAVOPISA I PROBLEMI NAČELA PISANJA PREMA IZGOVORU

Ortografija nekog jezika se može sagledati u sklopu površinskih i dubinskih kategorija (Frost-Katz-Bentin 1987). Jedno od načela mađarskog pravopisa je načelo pisanja prema izgovoru, stoga se čini da pravopis za učenike ne bi trebalo da predstavlja problem. U dubinsku kategoriju, na primer, spada i to da se značenjski povezani elementi – kao što su glagolski prefiksi i pomoćni glagoli – prozodijski izgovaraju kao celine, a u pisanju se pišu odvojeno. Kod nastave pravopisa cilj je da učenici i dubinske kategorije pravopisa usvajaju pravilno i da sa nivoa svesnosti dođu do nivoa veština. Na osnovu rezultata učenika 5. razreda (N = 3340) na republičkom takmičenju iz pravopisa, ovde se analizira u kojoj meri su đaci uspešni u savladavanju pojedinih dubinskih pravopisnih struktura.

Cljučne reči: pravopis, kategorizacija, takmičenje iz pravopisa